

## Kovida Shloka #15 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 48

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya –  
<https://www.youtube.com/watch?v=WkHIRF1Xvml>
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida  
- [https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPz\\_ZVFu6docp\\_PVxfRbF](https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPz_ZVFu6docp_PVxfRbF)
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - <https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU>
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 -  
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/>  
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh2/>  
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh3/>

Class notes for this shloka

**48. श्लोकः**

मूलपाठः

भूतानुकम्पा तव चेदियं गौरेका भवेत्स्वस्तिमती त्वदन्ते ।

जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि ॥ २.४८ ॥

पदच्छेदः

भूतानुकम्पा, तव, चेत्, इयम्, गौः, एका, भवेत्, स्वस्तिमती, त्वदन्ते, जीवन्,  
पुनः, शश्वत्, उपप्लवेभ्यः, प्रजाः, प्रजानाथ, पिता, इव, पासि

अन्वयार्थः

- तव भूतानुकम्पा चेत् = भवतः भूतेषु दया यदि अस्ति
- त्वदन्ते(सति) = (तर्हि) भवतः विनाशे सति
- एका इयं गौः = केवला एषा नन्दिनी
- स्वस्तिमती भवेत् = रक्षिता स्यात्
- प्रजानाथ ! = नरेश !
- जीवन् (त्वम्) = प्राणान् धारयन्
- पुनः = भूयः

- पिता इव = जनकः यथा
- प्रजाः = (तथा) जनान्
- उपप्लवेभ्यः = विघ्नेभ्यः
- शश्वत् = सदा
- पासि = रक्षसि

अन्वयः

तव भूतानुकम्पा चेत् त्वदन्ते (सति) इयं एका गौः स्वस्तिमती भवेत् । प्रजानाथ! जीवन् पुनः पिता इव प्रजाः उपप्लवेभ्यः शश्वत् पासि ।

आकाङ्क्षा

- प्रजानाथ !
- भवेत्
  - का भवेत् ? एका
    - कीदृशी एका ? गौः
    - पुनः कीदृशी एका ? इयम्
    - पुनः कीदृशी एका ? स्वस्तिमती
  - केन हेतुना स्वस्तिमती भवेत् ? तव भूतानुकम्पा (चेत्)
  - कदा स्वस्तिमती भवेत् ? त्वदन्ते (सति)
- पासि
  - कः पासि ? (त्वम्)
    - कीदृशः त्वम् ? जीवन्
  - काः पासि ? प्रजाः
  - केभ्यः पासि ? उपप्लवेभ्यः
  - कदा पासि ? शश्वत्
  - कः इव पासि ? पिता इव

तात्पर्यम्

मत्पारणायै स्वशरीरार्पणेन केवला इयं नन्दिनीधेनुः कल्याणवती भवेत् । किन्तु त्वयि मृते समस्तं जगद् सङ्कटाकुलं भवेत् । हे प्रजापालक ! प्रजाहितम् तव सर्वथा अनुपेक्षणीयम् । अतः विवेकम् अवलम्ब्य साम्प्रतं कठोरमनाः यदि भवेः तर्हि चिराय पिता इव प्रजाः सङ्कटेभ्यः रक्षिष्यसि ।

“स्वप्राणव्ययेन एकधेनुरक्षणात् जीवितेन एव शश्वद् अखिलजगत्त्राणं वरम् इत्यर्थः ।”

पदविवरणम्

- भूतानुकम्पा = भूतेषु अनुकम्पा
- त्वदन्ते = तव अन्तःत्वदन्तः, तस्मिन्
- स्वस्तिमती = स्वस्ति (क्षेमम्) अस्याः अस्तीति
- प्रजानाथ = प्रजानां नाथः प्रजानाथः, तत्सम्बुद्धौ
- उपप्लवेभ्यः = उपप्लव शब्दः, अकारान्तः, पुं., पं.वि., ब.व.
- शश्वत् = अव्ययम्
- पासि = पा “पा रक्षणे” लट्., म.पु., ए.व. । लटि. प्र.पु. पाति ।

अन्यविषयाः

- “एका गौः स्वस्तिमती भवेत्” अनेन त्वयि मृते सकलं जगत् विपद्यस्तं भवेत् अतः तव अतिनृशंसता एव प्रसज्येत इति सूचितम् । तदुक्तं शुक्रनीतौ -
  - यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ् नेता ततः प्रजा ।  
अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव ॥ इति

छन्दः

- वृत्तम् - उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तभूतम् । विस्तरेण ज्ञातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा <https://niveditawordpress.com/chandas-2/#upajaatih> पश्यतु ।

Word-Meaning

- तव भूतानुकम्पा चेत् = If your compassion (अनुकम्पा) is there for living beings (भूत)
  - त्वदन्ते (सति) = when your end (अन्तः) happens
  - इयं एका गौः = this one (एका) cow (गौ)
  - स्वस्तिमती भवेत् = will be happy
- प्रजानाथ = O Lord of the subjects!
- जीवन् = By living
  - पुनः पिता इव = again like a father

- पासि = you (can) protect
- प्रजाः उपप्लवेभ्यः = the subjects (प्रजा) from calamities (उपप्लव)
- शश्वत् = always